

שאלות שעיתונאים
חייבים לחשוב עליהן
רגע לפני הפרסום
וצרכני התקשורת – רגע אחריו

צבי רייך | יגאל גודלר

הספקן בחדר החדשות

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

שאלות שעיתונאים
חייבים לחשוב עליהן
רהע לפני הפרסום
וצדכני התקשורת – רהע אחריו

צבי רייך | יהאל הודלר

הספקן בחדר החדשות

כלים לסיקור עיתונאי במציאות מתעתעת

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר), תשע"ו

המכון הישראלי לדמוקרטיה
רח' פינסקר 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602
טל': 02-5300888
אתר האינטרנט: www.idi.org.il

להזמנת ספרים:
החנות המקוונת: <http://tinyurl.com/idi-store>
דוא"ל: orders@idi.org.il
טל': 02-5300800 ; פקס: 02-5300867

* פנקס זה הוא חלק מפרויקט של המכון הישראלי לדמוקרטיה לעידוד חשיבה עיתונאית ספקנית.

כל פרסומי המכון ניתנים להורדה חינם, במלואם או בחלקם, מאתר האינטרנט.

מבוא:

מהי ספקנות?

פנקס השאלות שבידכם הוא חלק מפרויקט של המכון הישראלי לדמוקרטיה לשיפור הסיקור העיתונאי באמצעות טיפוח של חשיבה עיתונאית ספקנית. הפנקס מכיל סדרות של שאלות שעיתונאים צריכים – לעתים קרובות, חייבים – לשאול את עצמם רגע לפני הפרסום.

השאלות מאורגנות סביב ארבעה מוקדים המזמינים ספקנות עיתונאית: כלפי מידע (הפרק הראשון); כלפי מקורות מידע (הפרק השני); כלפי שיטות העבודה שבאמצעותן נאספו נתונים ומחקרים שנמסרו לעיתונאים (הפרק השלישי); וכלפי שיטות העבודה העיתונאיות עצמן (הפרק הרביעי).

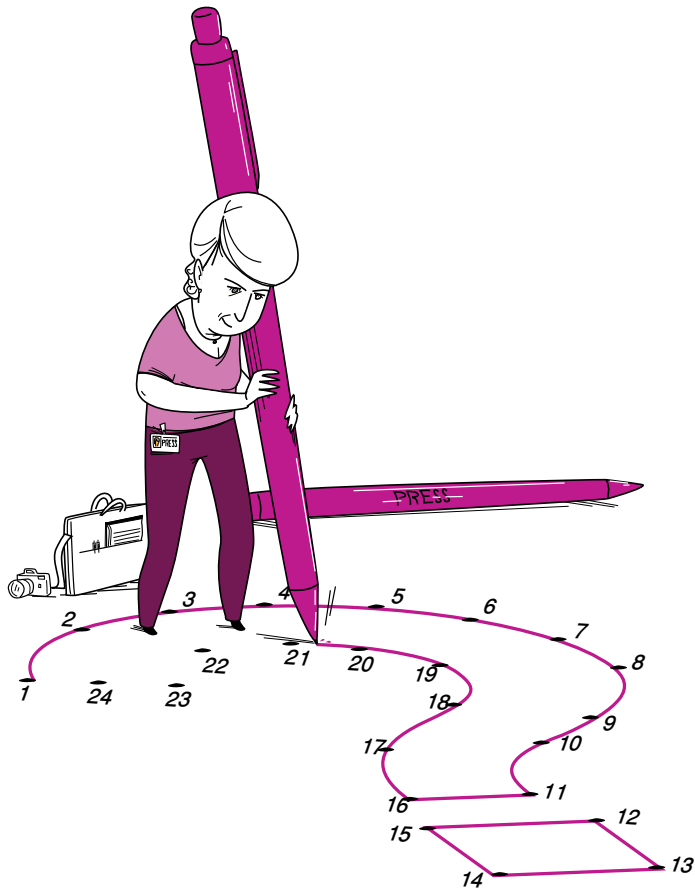
מדוע דווקא שאלות, ומדוע הן נותרות ללא תשובה? שאלות הן כלי הקיבול ופס הקול של החשיבה הספקנית. הן מתמצות עבור העיתונאי והעיתונאית העמוסים את מה שחיוני ורלוונטי לעבודה העיתונאית השוטפת ומגשרות בין רעיונות כלליים למצבי סיקור קונקרטיים. השאלות מוגשות כאן כשירות תזכורת, כקרב קפיצה וכמתווה יישומי לחשיבה ספקנית.

השאלות רטוריות במתכוון. להתיימר להשיב עליהן בעצמנו פירושו לנסות ולהחליף אותן אף שאנחנו לא שם, כמוך, בתוך הסיטואציה המסוקרת. איננו מכירים את הפרטים, הנסיבות והתקדימים ואיננו נושאים באחריות כמוך למה שמתפרסם בסופו של דבר בשמך. לכן רק את ואתה והעורכים שלכם נמצאים בעמדה שמאפשרת לכם להשיב על השאלות האלה בהתאם לפרטים הידועים לכם. כדי לשמור על נוסח שאלות שהעיתונאי יכול לשאול את עצמו, השאלות נוסחו בגוף ראשון יחיד. מפתא אילוצי השפה העברית נוסח זה גולש לעתים ללשון זכר, אף שאנחנו מכוונים כמובן לעיתונאיות ולעיתונאים כאחת.

מדוע ספקנות ומדוע עכשיו?

הספקנות חיונית בעבודה העיתונאית במיוחד היום, על רקע המשבר שהעיתונות נתונה בו. למשבר זה השלכות קשות על איכות העבודה העיתונאית – כשפחות עיתונאים, עמוסים יותר, זוכים להיכרות פחות מעמיקה עם תחומי הסיקור שלהם וכשהמערכת החיסונית העיתונאית נחלשת מול מכונות של ספין והטעיה.

התועלות שבספקנות הן רבות – החל ביכולתה לפעול כ"גלאי בולשיט" (כלשונו של החוקר ומחנך העיתונות טוני הרפק), וכלה ביכולתה לתפקד כמנגנון של הגנה עצמית מפני מידע ומקורות מניפולטיביים וכאמצעי לחיזוק המודעות העצמית מול המובן מאליו ומול השטחים המתים בשדה הראייה העיתונאי.

פרק ראשון:

ספקות כלפי מידע

ספקנות מתחילה במידע. ב"מידע" הכוונה לא רק לחומר הגלם הבסיסי בבניית תמונה עיתונאית מהימנה של המתרחש מעבר לחוויות המידיות של כל אדם, אלא גם לרכיב מכריע בתוצר העיתונאי המתפרסם. הכוונה למידע שמשמש אנשים כבסיס להחלטות, לפעמים גורליות, בעניינים אישיים וציבוריים.

תהיה אשר תהיה ההגדרה של מידע, ברור שהעיתונאים מוצפים בו. זורמות סביבם כמויות אדירות של הצהרות, מסמכים, מסרים, פוסטים וחוויות בזמן אמת מה"שטח". חיים עיתונאיים שלמים לא יספיקו כדי להעמיד בסימן שאלה כל שמועה, כל אמירה או כל מראה עיניים. גם כאשר מידע מעורר את חשדו של עיתונאי, הדבר לא יסתיים בתחקיר עיתונאי. ברוב המקרים הוא גם לא יפתח תחקיר כזה. ועדיין, עיתונאים בעלי סטנדרטים אתיים מינימליים מחויבים להשיג עובדות ולספק עובדות. לשם כך עליהם ללמוד להבחין באופן ביקורתי בין מידע מהימן יותר ומהימן פחות. לשם כך נדרשת ספקנות.

הדימוי הנפוץ לעבודתם של עיתונאים – בלשים, אנשי מודיעין או ארכאולוגים – הוא הרכבה של תצרף (פאזל). אנחנו מעדיפים כדימוי שעשוע פנאי אחר – "חברו את הנקודות". כלומר, אם חיבתם נכון את סדרת הנקודות, מתגלים לעיניכם ארנבת, פרצוף או מגדל אייפל. אם הנקודות משקפות את העובדות הגולמיות (נניח, מטבח בדירה, גופה, סכין), הקווים המחברים ביניהן הופכים אותן

לסיפור ומעניקים להן משמעות, מסגרת וצורה שאפשר להבין ולמסור הלאה (במקרה זה, נאמר, מעשה רצח). העניין הוא שבעיתונות חיבור הנקודות הוא הרבה יותר מסובך. ראשית, משום שהנקודות לא מגיעות כשהן ממוספרות; שנית, משום שאף פעם אינך בטוח שכל הנקודות סופקו לך; ושלישית, משום שהמקורות שמציעים לך תיאור של הנקודות טורחים גם לחבר אותן באותה הזדמנות לפי האינטרסים שלהם. במצב זה, אחד האתגרים החשובים שעיתונאים נדרשים להתמודד עמם הוא כיצד להימנע מלחבר בין נקודות מעטות מדי בקווים גסים מדי.

עיתונאים נוטים לחשוב על מידע במושגים של שחור ולבן, אמת ושקר. אבל המידע המאתגר ביותר והשכיח ביותר ביום-יום העיתונאי נמצא דווקא במרחב הביניים העשיר של גוני האפור. שם אפשר למצוא חצאי אמיתות, שקרים לבנים, התנערות מאחריות, חומרי קמפיין מחופשים למידע, הטעיות וספינים ועוד מצבי צבירה שהם לא אמת ולא שקר, כמיטב היצירתיות של מקורות המידע המניפולטיביים למיניהם.

נשאלת השאלה

מידע הולמי:

- מדוע המידע הזה מגיע אליי? מי עוד שותף לו?
- מדוע המידע מגיע כעת? האם העיתוי קשור לידיעות אחרות שפורסמו לאחרונה?
- האם הדרך שבה המידע הגיע אליי והעיתוי שבו נעשה הדבר מלמדים משהו על האינטרסים שמאחורי מסירתו? ומה ההשלכות של אינטרסים אלו על הטיפול הנדרש במידע?
- האם המידע לא סותר מידע אחר שהגיע לידיי? מה ההסתברות שהוא בכל זאת נכון?
- האם המידע לא חלקי ומניפוליטיבי, בניסיון להוביל אותי למסקנות הרצויות למוסריו?
- אילו פריטי מידע חסרים לי להשלמת הסיפור? מה אפשר להסיק מהעובדה שהם לא נכללו במידע שנמסר לי?
- האם המידע נראה טוב מכדי להיות אמיתי? כיצד ייתכן שלא שמעתי עליו עד כה?
- האם אפשר לבדות מידע בסדר גודל כזה בלי שהדבר יתגלה?
- האם המידע עוסק בהתרחשות ממשית או שהוא מהונס לצורכי סיקור ותדמית?

- האם המידע ראשוני מכדי להצדיק פרסום?
- האם אפשרי שחצאי האמיתות במידע הזה מטעים לא פחות משקר?
- האם החיסיון סביב מסירת המידע מחויב המציאות או שהוא מסתיר מניפוליטיות וראיות לקויות?

אימות:

- מה בידיעה עלול "להפיל" אותי אם היא תתפרסם כפי שנמסרה לי?
- איך אמורות להיראות ראיות מוצקות לאימות או להפרכה של המידע הזה? היכן אפשר להשיגן?
- האם הידיעה מתמודדת בהצלחה עם ראיות נגדיות?
- האם די לציין שהדברים אכן נאמרו או שחיוני לבחון עד כמה הם קרובים למציאות?
- האם יש ראיות ממשיות שתומכות במידע הזה או שאני נוטה לקבל אותו בגלל יישור קו עם הנחות, מוסכמות ונורמות חברתיות, תרבותיות, פוליטיות ועיתונאיות?
- האם אפשר להצביע על סתירות פנימיות במידע? האם הסתירות האלה בהכרח פוסלות אותו?
- האם אפשר לראות ממש, בעיניים, את העובדות הנטענות? האם הן מתועדות במסמך כלשהו או שהן חבויות בנבכי נפשו של אדם כלשהו?

- האם חיבור של אותן נקודות לא יכול להסתיים בציור שונה לחלוטין? האם לא ראוי לתת לכך ביטוי גלוי בידיעה כדי לאפשר לצרכנים להבין איפה נגמר המידע ומתחילים ההיסקים והפרשנויות שלי?
- האם עינתי תשובות מניחות את הדעת על השאלות שהמידע מעורר?
- אילו טענות וראיות יכול "הצד השני" בסיפור להעלות? האם לא עדיף שאתסודד עמן כבר עכשיו?
- האם לא ויתרתי מהר מדי על מידע חשוב רק מפני שהוא נראה לי במבט ראשון מורכב מכדי להסבירו לציבור?
- האם התמקדתי במידע המשמעותי או שמא דווקא בחלק הקל לבידור?
- האם התמודדות עם הניואנסים של הסיפור הזה לא תהפוך את הידיעה ליותר מציאותית ומשמעותית ולא פחות מעניינת?
- האם הידיעה לא קרובה מדי למה שאני רוצה להאמין בו או למה שבעלי עניין בסיפור היו רוצים?
- האם כבר פרסמתי בעבר ידיעה על מקרה או על נושא דומה? האם התגובות, הטעויות או ההכחשות של הסיבוב הקודם לא מזמינות חשיבה נוספת?
- האם אני שלם עם הרושם הכללי שהדיווח יוצר בסופו של דבר?

- האם ייתכן שנתתי משקל גדול מדי לאינטואיציות, לרשמים ולתחושות בטן?
- האם לא עדיף שאבדוק את המידע הזה בעצמי במקום להסתכן ולהניח שהוא נבדק בכלי התקשורת שכבר פרסם אותו?
- האם הסיפור הזה באמת מורכב או שמישהו זורה ערפל כדי לטשטש את אחריותו או את חולשת טיעונו?
- אילו המידע היה נבדק יותר לעומק – האם היה נותר ממנו שריד ראוי לפרסום?
- האם אפשר להבין מהידיעה מה הצלחתי לאמת, מה לא הצלחתי ומה בכלל לא ניתן לאימות, לפחות בעת הפרסום? האם לא ראוי להיות יותר ברור בנוגע לנקודות שאין לגביהן מידע או אימות כרגע?
- כשהמידע נראה לי בלתי ניתן לבדיקה, מה בכל זאת אפשר לעשות כדי לפרסם אותו בצורה אחראית?
- האם עשיתי מספיק כדי להתקרב לתיאור מדויק של המתרחש?

ידיעה שעומדת להתפרסם:

- האם ייתכן שחיברתי בין נקודות מעטות מדי בקווים גסים מדי?

פרק שני:

ספקות הנוגעים למקורות המידע

ולפי הנסיבות, המניעים, ההיסטוריה והרקע. כל אחד מן המקורות הנפוצים בעיתונות (בכירים, מומחים, דוברים ויחצ"נים, וגם אנשים מן השורה) מזמין ספקות קונקרטיים כלפי אמינותו והטיותיו. אפילו למאגרי מידע יש הטיות – בפרט מפני שהם נתפסים בטעות כחסיני הטיה הודות להילה המספרית והטכנולוגית שאופפת היום את הנתונים באשר הם.

הטלת ספק במקורות המידע נדרשת כיוון שבדרך כלל המידע לא מגיע אל העיתונאים בכוחות עצמו. כמעט תמיד הוא מתווך על ידי מקורות מידע אנושיים. "חדשות הן לא מה שהתרחש", כתב חוקר העיתונות האמריקאי ליאון סיגל, "אלא מה שמישהו אמר שהתרחש או שעומד להתרחש".

לדעת החוקר תומס פטרסון, הסתמכות על מקורות מידע אנושיים פושטת רגל ככלי עיתונאי לבירור המציאות. מה שמאיים על האפקטיביות שלה, חרף היותה שיטת העבודה העיתונאית העיקרית, הוא המניפולטיביות התקשורתית הגוברת, שחלחלה באופן כה עמוק וכה נרחב אל חלקים כה גדולים בחברה.

חוקר העיתונות ליאון סיגל דימה את היחס בין מקורות ועיתונאים ליחס שבין תאורנים לצלמים. בלי אלומת האור של התאורן המציאות נותרת בעלטה והצלם מנוע מלקלוט אותה. לא לכל המקורות, הוא מדגיש, פנסים באותה העוצמה. עיתונאים נמשכים לאוחזי הפנסים החזקים, לא בהכרח משיקולי תאורה. לעתים קרובות עוצמת הפנס משקפת את ההיררכיה החברתית, הכלכלית והפוליטית שמחוץ לחדר החדשות.

אמון במקורות מידע הוא הכרחי לא רק בעיתונות אלא גם בתחומים רבים וחיוניים לתפקודה של חברה מודרנית. אפילו מדענים מסתמכים על דיווחי עמיתיהם ואינם מטילים ספק בכולם כל הזמן. זו הסיבה שאנחנו מציעים גישה ספקנית, הגוזרת את החליפה הספקנית לפי מידותיו של כל סוג מקור

נשאלת השאלה

מקורות מידע:

- האם המקור באמת מסר לי מידע בעל ערך?
- מה המקור מנסה להשיג בידיעה הזו? איזו תועלת הוא עומד להפיק מפרסומה? מי ייפגע מהפרסום?
- איך מקרינים האינטרסים של המקור על המידע ועל הטיפול הנדרש בו?
- מהו היחס בין המידע שהמקור סגלה לבין זה שהוא מנסה להסתיר?
- מהו האינטרס העיקרי של המקור – לתאר את המציאות, לייפות אותה או לשנות אותה?
- האם העובדות שהמקור מסר מספרות סיפור אחר מזה שהוא מנסה להציג? מה הופך את פרשנותו לעדיפה או לנחותה?
- האם המקור מנסה להציג את הקולות הנגדיים בעמדה נחותה או אפילו להשתיקם? האם ניסיונותיו להטיל דופי באחרים לא מצדיקים להציגו באור ביקורתי לא פחות?
- האם המקור מעורר בי – אינטואיטיבית – אמון או חוסר אמון? האם אין ניסוקים חזקים יותר שמצדיקים התייחסות אחרת שלי אליו?
- האם מה ששכנע אותי להסתמך על המקור הוא אמיתות

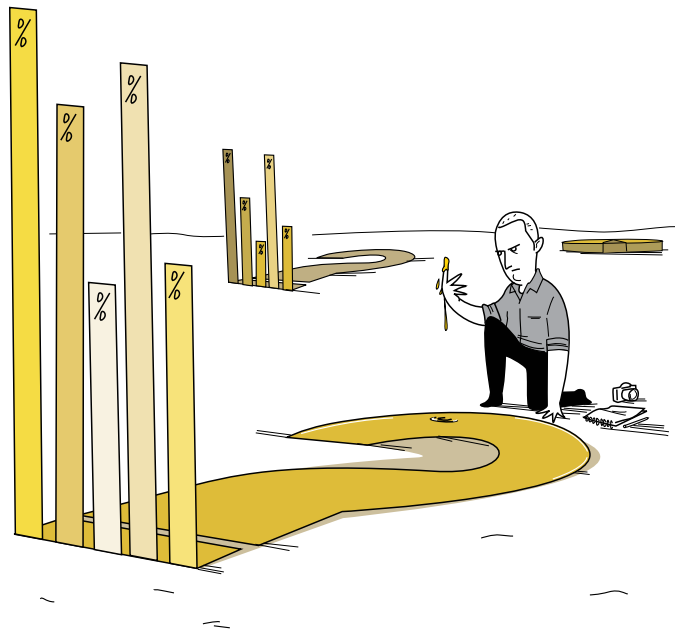
- גרסתו או שיקולים אחרים, למשל בכירותו, הופעתו החיצונית, סממני המעמד שלו, תארו או רהיטותו, ואולי בכלל היותו אדם די דומה לי בסך הכול?
- מה בדברי המקור מצדיק למסור אותם כמו שהם ומה מחייב תוספת של הקשר, רקע או הסתייגות?
- האם התוספת שלי תורמת משהו מעבר לציניות כללית וניסיון לשמור לעצמי את זכות המילה האחרונה?
- האם האנונימיות של המקור באמת הכרחית בידיעה הזו? האם – בחסות האנונימיות – מנעתי ממנו לכל הפחות להטיל רפש בצד שלישי?
- האם סיפקתי די רמזים באשר לזיקותיו של המקור האנונימי באופן שמאפשר הערכה מושכלת של טענותיו?
- האם אפשר למצוא מקור אחר שיסכים להתייצב מאחורי המידע במקום המקור שמסרב שאזהה אותו בידיעה?

אימות ודיוק:

- האם וכיצד אני יכול לבדוק את אמינות המידע שמוסר לי המקור הזה?
- האם די בהצגת הטענות וטענות הנגד של הצדדים או שהידיעה מחייבת אותי לבדוק לעומק אילו טענות מבוססות יותר?
- האם התרשמות ישירה כמו עיניי מן המראות בשטח לא עדיפה מגרסאות של מקורות, מהיסנים ככל שיהיו?
- גם אם המקור הזה לא הטעה אותי בעבר, האם די בכך כדי לתת בו אמון בנסיבות הנוכחיות?
- האם העובדה שאני מסתמך על המקור הזה בפעם הראשונה חושפת אותי בהכרח לסיכון מוגבר? מה הסבירות שהוא אמין בכל זאת?
- האם אני יודע להבדיל בין מוסחים אמיתיים לבין פסאודו־מוסחים, שידוענתם בציבור עולה על מוסחיותם?
- האם הידיעה הזו באמת מדויקת או שכל מה שיש בה הוא תמימות דעים בין מקור לעיתונאי?
- האם אני לא בונה סיפור מוגזם על מעידה של מקור או על התבטאות לא מוצלחת שלו?

יחסי ציבור:

- האם חד־צדדיותו של הדובר או היחצ"ן לא מרוקנת מתוכן את ערך המידע שלו?
- האם הייתי מסתמך על המקור הזה אלמלא היה דובר או יחצ"ן שהגיש לי את המידע שלו מוכן לפרסום כביכול?
- האם יהיה אחראי מצדי להסתמך על גרסתו בלי לרמוז לפחות על האפשרות הזו?
- האם יש סיבה שלא אייחס את המידע במפורש, ובגלוי, ליחסי ציבור?
- האם אחרי מחיקת הסופרלטיבים, ההטיות, הפיאור העצמי והאינטרסים באמת הצלחתי לנטרל את המסד היחצ"ני של הידיעה?
- האם לא עדיף להזיז הַצָּדָה את הידיעה ולעבוד על ידיעה אחרת, שיש בה יותר עניין לציבור? האם לא עדיף להשתמש בה כבקצה חוט להשגת מידע ממקורות אחרים?
- האם הוספת פרטי רקע על החברה, המוצר או האירוע לְמִידֵעָ שסיפק לי איש יחסי הציבור לא תעניק לְמִידֵעָ הזו הקשר משמעותי?
- האם הצורך של היחצ"ן לשמור על אמינותו ככלי עבודה הוא באמת ערובה לאמינות המידע שהוא מוסר?

פרק שלישי:

ספקות כלפי נתונים ומחקרים

למשל כתבים פוליטיים המדווחים על תוצאות של סקרים או כתבי בריאות המדווחים על ממצאי מחקרים רפואיים, נדרשים לפתח סטנדרטים גבוהים ביותר של הבנה בתחום. בלי להתיימר להפוך לחוקרים עליהם להגיע ליכולת להעריך בכוחות עצמם ממצאי מחקר ונתונים.

נתונים וממצאי מחקר הם מסוגי המידע הנפוצים, ולפעמים גם החשובים ביותר, בחברות מידע פוסט-תעשייתיות. גישה ספקנית כלפי שיטות האיסוף, העיבוד והתצוגה שלהם היא חיונית כדי למנוע הטעיה של הציבור, כיוון שממצאים מסוג זה משמשים בסיס להחלטות פוליטיות ואישיות יום-יומיות ומעצבים היבטים חיוניים של החיים בחברה מודרנית, כגון שירותי בריאות וחינוך, בטיחות מזון, החלטות כלכליות, עבודה ואבטלה.

עיתונאים שלא פיתחו רקע ומומחיות בתחום הסיקור שלהם עלולים לתת אמון עיוור במכוני מחקר ידועים ונכבדים, ללכת שבי אחר חוקרים ומחקרים שנשמעים מרשימים או להסתפק בגזירה ובהדבקה של שורת המסקנות אל תוך ידיעותיהם. הם עלולים גם לבלבל בין תופעות המופיעות זו לצד זו לבין תופעות בעלות קשר סיבתי ולפתח יחס תמים כלפי האפשרות של הטיות והטעויות במחקר במקרים של ניגודי עניינים וחדירת ערכים חברתיים לעשייה המדעית.

אף שרוב העיתונאים לא הוכשרו לכך ואף שאין ביכולתם להבין לעומקן שיטות מחקר (מתודולוגיות, בלשון החוקרים) ולקרוא קריאה ביקורתית סוגים שונים של פרסומים מדעיים, רבים מהם מוצאים את עצמם שוב ושוב מדווחים על מגמות בתחומי הכלכלה, החינוך והפשיעה או על ממצאי מחקר חדשים בתחומי המדע והחברה. אלה שעושים זאת בקביעות,

נשאלת השאלה

מחקרים:

- מה מטרת המחקר?
- מי יזם וערך אותו? מה האינטרסים שלו?
- האם די בסקירה של מסקנות המחקר? האם אפשר להגיע להערכה מושכלת של ממצאיו בלי להכיר את הרקע על שיטות איסוף הנתונים שלו, מטרותיו, מזמיניו, מסמניו ומגבלותיו?
- עד כמה הממצאים תואמים את האינטרסים של עורכי המחקר, מזמיניו או הגורמים המסמנים שלו? האם הממצאים משכנעים דיים למרות זאת?
- על מה בעצם מבוססים הנתונים? האם הם נאספו באופן מקצועי ושיטתי?
- האם הנתונים באמת תומכים במסקנות שהחוקרים מציעים? האם העובדה שהחוקרים מבליטים נתונים מסוימים על חשבון אחרים מוצדקת?
- אילו מסקנות חלופיות הנתונים מאפשרים?
- האם הנתונים משקפים רמת דיוק מופרזת או רמת דיוק נמוכה מדי?
- האם התופעות שהמחקר מנסה למדוד הוגדרו בבירור?

- האם התיאור המילולי הולם את הנתונים בטבלאות ובתרשימים?
- איך אני יכול להימנע מטעויות גסות בטיפול בנתונים כשאני נתקל בהם באקראי?
- כיצד אני מפתח הבנה ויכולת הערכה עצמאית של נתונים בתחומים שאני אמור להיות מומחה בהם?
- עם איזה מקור מומחה בתחום אני יכול להתייעץ כדי לקרוא את המחקר באופן ביקורתי ומושכל יותר או כדי להיחשף לנקודות מבט נוספות?

סקרים:

- מהם האינטרסים של מזמיני הסקר? מדוע הם מוסרים אותו לפרסום דווקא עכשיו?
- האם המזמינים ערכו סקרים דומים בעת האחרונה? מה היו ממצאיהם? האם גם הם נמסרו לפרסום?
- האם יש למזמיני הסקר אינטרס להגיע לתוצאות מסוימות? ואם כן, האם הוא פוסל את התוצאות?
- האם עורכי הסקר הבליטו את הממצאים החשובים והמעניינים ביותר או שיש נתונים אחרים ראויים להבלטה?
- מה היה נוסח השאלות המקוריות? האם הן נוסחו בבירור? האם הן נמנעו מביטויים טעונים ומניסוחים שנותנים עדיפות לתשובות מסוימות?

- בסקרי בחירות: האם הסקר מציג בנפרד את שיעור הנסקרים המתכוונים להצביע ואת שיעור המתלבטים? האם הוא מסביר בגלוי את הנחות העבודה שלו באשר לאוכלוסיות אלה ואת הפרוצדורות שבאמצעותן הוא מנסה לפענח את דפוסי ההצבעה שלהן בסופו של דבר?

מחקרים מדעיים:

- האם המחקר פורסם בכתב עת מדעי בעל מוניטין שבו נהוג שיפוט אנונימי של עמיתים?
- מי הם עורכי המחקר? מה הרקע וההישגים שלהם? האם נושא המחקר נמצא בתחום מוסמכותם?
- האם הקפדתי לקרוא לפחות את התקציר, הדיון והמסקנות? האם בחנתי את מגבלות המחקר, את הגורמים שמיסנו אותו ואת הצהרת ניגוד העניינים?
- האם אני מסוגל להבין כיצד נערך המחקר ובאילו כלים הוא השתמש? מי יכול לסייע לי להבינם?
- האם הממצאים מפתיעים? הגיוניים? האם הם מתיישבים עם ממצאי מחקרים קודמים? אם לא – האם יש לכך הסבר משכנע?
- האם הממצאים מאפשרים להשיב על שאלת המחקר? האם באופן חד-משמעי?
- האם הנתונים שנאספו בפועל זהים לאלה שתוארו על ידי החוקרים כרלוונטיים לשאלת המחקר?

- האם השאלות מתייחסות לדעות או להתנהגויות?
- האם אפשרויות התשובה שהוצגו לנבדקים מכסות את כל הטווח האפשרי?
- האם ההבדלים בין קבוצות אוכלוסייה בסקר הם משמעותיים או שהם בטווח של טעות הדגימה המרבית?
- האם הרכב המשיבים מייצג את כלל החברה? אילו אוכלוסיות הושמטו מסגנו?
- האם הסקר מספק את כל הנתונים הבסיסיים הנדרשים מסוקר מקצועי, כלומר: סוג הסקר, זהות הגורם המזמין, זהות מכון המחקר, נוסח השאלות והתשובות, גודל המדגם, הליך הדגימה, אופן עריכת הסקר, טעות הדגימה המרבית ושיעור המסרבים להשיב?
- האם מכון המחקר שביצע את הסקר מוכר ובעל מוניטין בתחום?
- מתי נערך הסקר? האם העיתוי לא נופל בתזמון רגיש כגון ימים של מתיחות ביטחונית, בחירות, מבצע צבאי, אסון או סחדל כלשהו? מה הסבירות שעיתוי הסקר השפיע על תוצאותיו?
- האם ערוץ התקשורת שהמראיינים בחרו בו (טלפון קווי או סלולרי, סקר מקוון) לא כרוך בייצוג יתר של אוכלוסיות הזמינות בערוצים אלה? ואולי הפך – ייצוג חסר של אוכלוסיות שאינן זמינות בהם?

● האם הצגת הממצאים מתמודדת באופן משכנע עם הסברים חלופיים?

● האם המסקנות לא מפליגות יחסית לממצאים ולמגבלות המחקר?

● במחקר שעניינו תרופה חדשה: האם הממצאים תומכים ביעילות של התרופה החדשה רק ביחס לתרופת הדמה או גם ביחס לתרופות שכבר נמצאות בשימוש?

● במחקר רפואי: האם יש התייחסות מספקת לסיכונים שבטיפול הרפואי החדש או רק ליתרונותיו?

● האם למונחים שהמחקר משתמש בהם יש משמעות מיוחדת בד'רגון המדעי? כיצד אפשר לתרגמם לשפה יום-יומית?

ניסויים:

● האם יש בניסוי השוואה לפחות בין שתי קבוצות?

● האם ברור לי מה גרם למה לפי המחקר?

● כיצד נעשתה חלוקת הנבדקים לקבוצות? האם היא הייתה אקראית או מכוונת?

● האם הקבוצות גדולות דיין כדי לאפשר בחינה של מובהקות סטטיסטית? האם התוצאות מובהקות?

● האם במסגרת המאמץ לבודד גורמים התרחק הניסוי יתר על המידה מהתנאים בסביבה הטבעית שבה התופעה הנבדקת מתרחשת?

● האם יש גורמים אחרים, שלא מוזכרים במאמר, שיכולים להשפיע על תוצאות הניסוי נוסף על הגורם המשוער במחקר?

מאגרי נתונים:

● האם השימוש במאגר הנתונים באמת מאפשר תובנות חדשות?

● על ידי מי, מתי ולאילו מטרה נאסף המידע הגולמי אל מאגר הנתונים שבו נעשה שימוש במחקר? באיזו שיטה?

● האם מי ששולט במאגר הנתונים מסוגל להגביל את השימושים שאני עושה בו?

● מה הסבירות לחדירת שגיאות – כגון כפילויות, נתונים חלקיים וחלוקות מבלבלות לקטגוריות למיניהן – בגלל שיטות האיסוף והרישום שבהן נעשה שימוש במאגר הזה?

● האם לתהליכי האיתור, הטעינה והניתוח של הנתונים יכולות להיות השלכות אתיות, כמו פגיעה בפרטיות?

● אילו דרכי ניתוח המאגר מאפשר? האם הוא מאורגן בקטגוריות סבירות?

● איזו רמת פירוט מאגר הנתונים מאפשר?

● האם מאגר הנתונים עמוס מדי?

- האם עיבוד הנתונים מחייב כישורי מידענות או כישורים סטטיסטיים שאינני מחזיק בהם?
- האם נכון להסתמך על מאגר מידע גדול כשהתופעה שמעניינת אותי כל כך נדירה?
- האם ייתכן שדווקא המידע בעל הערך הרב ביותר לא נגיש במאגר שזמין לי? האם אפשר לפצות על כך באמצעות מאגרים חלופיים או משלימים בחינם או בתשלום?
- האם אפשר להסיק סיבתיים על סמך הנתונים במאגר הזה?
- אילו אדם אחר היה מנתח את אותם הנתונים, האם הוא היה מגיע לאותן המסקנות?
- האם קובצי הנתונים המקוריים נגישים? האם אוכל לבחון אותם בעצמי או בעזרת אנשי מקצוע? האם לא ראוי לספק לציבור גישה אליהם?
- האם הוויזואליזציה של הנתונים באמצעות תרשים לא מייצרת דרמה מוגזמת או מקדמת פרשנות מסוימת?
- האם הפרופורציה בין הנתונים לייצוג הגרפי שלהם עקבית בכל התרשים?
- האם הוויזואליזציה של הנתונים לא סותרת את חוקי הטבע ואת האוריינטציה האנושית הבסיסית? (לדוגמה, משתמשת בקו יורד לציון מגמת עלייה, בגוון אדום לציון קור ובגוון כחול לציון חום.)

פרק רביעי:

ספקות כלפי שיטות העבודה

העיתונאיות

עם זאת, יותר משעיתונאים יכולים לעשות שינוי בסיפור הבא, הם יכולים לעצב את אופייה של עבודתם בטווח הארוך, מעבר לסיפור כזה או אחר. הם יכולים לצבור ידע, מומחיות ומיומנויות סיקור עצמאיות, ביקורתיות ובעלות ערך מוסף.

לבסוף, לא ייתכן להטיל ספק בכל הגורמים לאורך שרשרת ייצור המידע ובה בעת לתת אמון עיוור בחוליה האחרונה, זו של העיתונאים. לא רק שהשפעתם על התוצר העיתונאי מכרעת מכדי להתעלם ממנה, אלא שהיא אינה חפה מהטיות מקצועיות, ובראשן הנטייה ליישר קו עם עמיתיהם, לסקר דווקא מצבי קונפליקט, להיצמד לחדשות שליליות ודרמטיות ולתפוס תופעות חברתיות רחבות כאילו היו עניין פרסונלי.

אף על פי שעיתונאות אינה מקצוע לפי ההגדרות הסוציולוגיות המחמירות, היא חולקת עם מקצועות אחרים את הקושי להתבונן בעצמם מבחוץ, לבחון באופן ביקורתי את הפרקטיקות שלהם ולזהות דרכי התנהלות חלופיות. רבים מהעיתונאים אוהבים לחשוב שכל ידיעה שלהם היא תמהיל חד-פעמי של נסיבות ודקויות. אבל במציאות עיתונאים לא קובעים בכל פעם מחדש מהו המבנה הקלסי של ידיעה, מה נחשב שאלה טובה במסיבת עיתונאים, מתי חשוב לעמת מרואיינים עם דברים שאמרו בעבר ואם נחוץ דווקא עכשיו להביא את הסיפור שמאחורי הסיפור במקום להסתפק בגרסה של פוליטיקאי.

במרוצת השנים עיתונאים צוברים לא רק ניסיון אלא גם קיבעונות, תבניות חשיבה ונאמנויות למקורות מידע ולארגונים. לפעמים אפשר לצפות מראש מי יהיו הטובים ומי הרעים בסיפורים שלהם על מצבי עימות. לא תמיד הם שמים לב כיצד מקורות המידע הקבועים שלהם לא רק מחברים אותם אל המציאות אלא גם מנתקים אותם ממנה.

נשאלת השאלה

שיפוטים:

- האם בכל פעם שמשהו נראה לי טובן מאליו אני נעצר ושואל את עצמי למה בעצם?
- האם באמת יש עניין ציבורי בסיפור או שנסחפתי ליישר קו עם שיקולים של מקורות, קולגות, תחרות, בלעדיות ורייטינג?
- האם פסילה שיטתית של ידיעות בתחום הזה לא מורידה אותו אל מתחת לרדאר העיתונאי עד שאין סיכוי אפילו לזיכור בשאלת חשיבותו?
- האם תהליכים מתמשכים והתפתחויות ארוכות טווח (כמו מזעור, פמיניזציה, חילון או הקצנה פוליטית), שמעצבים את חיי הציבור יותר מכל דרסה או שערווייה, לא עוברים אצלי בקביעות מתחת לרדאר?
- האם אני מודע לצורכי המידע של קוראיי בכובעיהם השונים – אזרחים, מצביעים, הורים, נישומי מס, חברים בקופת חולים, עמיתים בקופת גמל, בעלי מכוניות וכו'?
- האם הסיפור הזה היה מתפרסם אלמלא הכירו ספקי המידע כל כך טוב את החולשות של העיתונאים לחומרים כאלה?

- האם אני לא מעקר מידיעותיי רקע חיוני להבנת סוגיות מרכזיות בגלל רתיעה עיתונאית מלחך את הציבור?
- האם עשיתי הכול כדי שקהלים שאינם בקיאים בנושא יבינו את משמעות המידע ואת השפעותיו האפשריות?

איסוף מידע:

- האם אספתי מספיק מידע כדי שאדע באמת על מה אני מדבר?
- האם לא הענקתי לעצמי היתר גורף מדי שלא להתעמק בנושא, בהנחה שהציבור מסילא לא יבין ולא יתעניין ושהסיפור מסילא לא יזכה לפרסום בולט?
- האם באמת יש סיבה טובה להניח שהאמת נמצאת "אי שם באמצע", או שבדיקה נוספת הייתה מחזקת את עמדתו של אחד הצדדים?
- מצד שני, האם המאמץ שלי לספק "שורה תחתונה" לא מוגזם לסיפור כל כך מורכב שאין לו פתרון חותך וברור?
- האם ייתכן שלמטבע הזה יש יותר משני צדדים ולכן מוצדק להביא יותר משתי דעות?
- האם כדי לזכות במידע לא קיבלתי עליי הסכמות מופרזות? האם ההסכמות הללו לא מאפשרות לצד אחד להציג גרסה מעוותת ולהתעלם משאלות חשובות?

- האם אני מספיק קשוב למידע חדש גם כשהמשמעות היא "לרדת" מסיפור אחרי שהשקעתי בו לא מעט?
- מצד שני, האם אני לא מוותר מהר מדי על סיפורים רק משום שגורמים חזקים ומיוסנים מצליחים לבלבל אותי ואת עורכיי?
- האם אני באמת יודע להקשיב בלי להכניס מילים לפיהם של המראיינים?
- האם כל המאמץ העיתונאי היה שווה רק כדי לקבל הכחשה כה צפויה?
- האם דייקתי לא רק בציטוטים, אלא גם בייצוג של כוונת המקור? האם לא הוצאתי דברים מהקשרם?
- האם כבר דיווחתי על כל הפרטים הרלוונטיים לעבר ולהווה שאני מפליג בספקולציות על העתיד?

עריכה ופרזנטציה:

- האם בשאיפה לייצר כותרת לא לקחתי את הסיפור הזה מעט רחוק מדי?
- האם לא ניפחתי היבטים שוליים בסיפור וגימדת היבטים מרכזיים שלו?
- האם מרוב ניסיונות לתאר תככים, מזימות ומשחקי כוח לא יצא לי סיפור קצת גדול מהחיים?
- האם מרוב המחשבות, שחזורים ופירוטכניקה חזותית הידיעה לא פורנוגרפית מדי וחורגת מן המידע שבידי?

- האם לא הפלגתי בקלישאות שחוקות?
- כעורך, האם לא הפרזתי בטענה שאין מקום במהדורה אף על פי שאני עצמי גרמתי לחוסר המקום הזה בבחירת סיפורים פחות חשובים?
- האם בכל פעם שעליי לקצר ידיעה אני חותך ברקע ובהקשר החיוניים להבנתה?
- האם במקום הטון הידעני לא עדיף שאודה כמה מעט אני יודע על הידיעה הזו?
- האם הצגה פומבית של ראיות, כגון מסמכים, תצלומים, סרטונים והקלטות, לא הייתה מגייסת יותר אמון בסיפור? האם יותר שקיפות בנוגע לסיפור שמאחורי הסיפור לא הייתה מסייעת בכך?
- האם מרוב קדימונים לא נותר "בשר" לסיפור עצמו?

שחרות עבודה:

- עד כמה אני חייל על לוח המשחק של ארגון החדשות שלי, של מנהליו ושל מקורותיי?
- באיזו מידה הצייתנות שלי מתבטאת בסיקור מוטה, בצנזורה עצמית ובהפנמה של "רוח המפקד" בחדר החדשות?
- האם אני מודע לדרך שבה נולד הסיפור שהטיל עליי העורך? האם אני מסוגל לשער מה היו הסיכומים שנעשו עם המקורות מאחורי גבי?

הטווח הארוך:

- האם הסיקור שלי לא נעשה עם השנים צפוי מדי? "נעול" על תפיסות, שגרות, פרקטיקות ומקורות מידע?
- האם אני מסוגל לחרוג מקיבעונות מחשבתיים, להעלות על דעתי מצבים אלטרנטיביים וסדרי דברים חלופיים, החורגים מגבולות המוכר ומהאורתודוקסיה המחשבתית והמוסדית?
- האם אני לא משתעבד לאיסוף מידע סן היד אל הפה באופן שמונע ממני לפתח מומחיות וערך מוסף עיתונאי גבוה?
- האם קולי לא נבלע בהמולה התקשורתית מרוב יישורי קו עם זוויות סיקור מתבקשות, דגשים מקובלים וכילוי כוחותיי במרדף אחרי סיפורים שלא באמת יש להם ערך?
- האם אפשר לנחש מראש מי הצד שיצא טוב בידיעות שלי בכל קונפליקט ממשי בין מעסיקים לעובדים, בין גורמי שוק לממשלה, בין הפרקליטות לסנגוריה? מה אני עושה כדי לתקן את זה?
- האם ייתכן שהמקורות הקבועים שלי מנתקים אותי מההתרחשויות יותר משהם מחברים אותי אליהן?
- האם אני מודע לדרכים הגליויות והנסתרות שבהן מקורותיי מנסים לעצב את תפיסת המציאות שלי?

- האם כעורך אני מאפשר דיאלוג אמיתי עם כתבים ונותן משקל ראוי להיכרותם העדיפה עם פרטי הסיפור ועם המשמעת שלהם?
- האם יש סיכוי אמיתי שאקשיב ברצינות לכתב כשהוא מערער על החלטה שלי כעורך?
- כעורך, האם הכתבים מקבלים ממני די תמיכה להתמקד לא רק בסיקור נקודתי ואנקדוטלי אלא גם בדפוסים מתמשכים ובסגמות?
- ככתב, האם אני מודע לכך שהעורך לא בהכרח יודע מה הכי חשוב, מעניין וראוי להבלטה בידיעה הזו? האם התאמצתי להבהיר לו את הדברים בתמציתיות ובברור?
- האם יש ערוצי תיקון פשוטים ונגישים לכל מי שמוצא שגיאה עובדתית בכלי התקשורת שלי?
- האם אני מבצע את התיקונים הנדרשים בזריזות, בשקיפות ובלי התחכמויות?
- כשנופלת טעות בידיעה שלי, האם אני מעודד את פרסום התיקון או עושה הכול כדי לבלום אותו?

- האם חוג המקורות שלי לא סגור מדי עקב חלוקה גסה מדי בין שני מעמדות – האמינים עד שלא יוכח אחרת ואלו שאני רואה בהם שקרנים עד שיספקו לי ראיות שהם לא? מה הם ואני מחמיצים בגלל החלוקה הזו?
- האם מקורות מידע שאינם באים מהרקע, המוצא, ההשכלה והשכבה החברתית-כלכלית שלי מצליחים להגיע אליי ואני אליהם?
- האם אני מצליח לצמצם את היקף המקרים שבהם מקורות פופוליסטיים ומניפוליטיביים מצליחים להוציא מסני שוב ושוב את הסיקור שתכננו להוציא?
- האם אני נחשף מספיק לשיטות חדשות לאיסוף, תחקיר, ניתוח ופרזנטציה של מידע?
- האם אני מנצל את השנים כדי להרחיב את האוטונומיה המקצועית שלי, לגוון את מקורותיי ולצמצם את תלותי בחוג סגור של מקורות קבועים ויחצ"נים?
- האם אני משפר את יכולתי לבנות מעקפים יצירתיים ואפקטיביים כשהצינורות המקובלים נחסמים?

צבי רייך ויגאל אודלר מציבים לעיתונות הישראלית אתגר: הם מנסחים למען העוסקים במלאכה רשימת שאלות כשירות תזכורת וקרש קפיצה לגישה עיתונאית ספקנית. זהו יעד חשוב ביותר לנוכח המשבר שתחום התקשורת נתון בו, שאחד מביטויי הוא הידרדרות האמון הציבורי בתקשורת.

העיתונאיות והעיתונאים שיקראו את השאלות המרוכזות כאן אמורים להתמודד אתן, במקרה הטוב, רגע לפני הפרסום; במקרה הפחות טוב קוראיהם, צופיהם ומאזיניהם יעשו זאת במקומם רגע אחרי. את התשובות עליהן רק העיתונאים עצמם - שנמצאים בתוך הסיטואציות המסוקרות ונושאים באחריות למתפרסם בשמם - יכולים לתת.

המכון הישראלי לדמוקרטיה נמצא בימים אלו בעיצומה של יוזמה נמרצת - הובלת פרויקט נרחב שמטרתו להשביח את הסיקור התקשורתי בישראל באמצעות ספקנות עיתונאית מושכלת ושיטתית. במרכז הפרויקט עומד הספר הספקן בחדר החדשות: כלים לסיקור עיתונאי במציאות מתעתעת, המבוסס על ניסיונם של עיתונאים, הוגים וחוקרים בתחום התקשורת ומוגש לעיתונאים כשיחה באובה העיניים.

פרופ' צבי רייך הוא חבר סגל במחלקה לתקשורת באוניברסיטת בן-גוריון בנגב, לשעבר חבר מערכת העיתון ידיעות אחרונות. עוסק בחקר פרקטיקות, ידע ומומחיות בעיתונות.

יגאל אודלר הוא דוקטורנט במחלקה לתקשורת באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. תחומי העניין שלו הם בדיקת עובדות בעיתונות, ידע עיתונאי ומומחיות עיתונאית.

להורדת הספר המלא: <http://bit.ly/280MpHW>

לתהובות: safkanut@idi.org.il

המכון הישראלי
לדמוקרטיה